

DOKUMENTAALNE KINO: REAALSUS JA MÜÜDID

Mõni aeg tagasi toimus Tallinna Kinomajas seminar „**Dokumentaalfilmi analüüs**“, kus esinesid Venemaa väljapaistvad dokumentalistika eksperdid – teoreetikud ja praktikud **Irina Izvolova** ja **Andrei Šemjakin**.

Irina Izvolova juhib koos **Vitali Trojanovskiga** telekanalil „**Kultuur**“ autorisaadet „**Saared**“, mis sai 2002. aastal ülevenemaalise preemia „**Kultuur TVs**“ ja mitmeid teisi auhindu. Izvolova on SRÜ ja Balti riikide Kinematografistide Foorumi asutajaliige ning kuraator. Nimetatud organisatsioon annab välja ajakirja „**Kinofoorum**“, mille kaastööliseks on nii Izvolova kui ka **Andrei Šemjakin**, filoloog, kulturooloog, dokumentalist, akadeemia „**Nika**“ liige, autorinägemusega teleprogrammi „**Dokumentaalne ekraan**“ looja, Jekaterinburgis toimuva ülevenemaalise dokumentaalfilmide festivali juht.

Selleks et mõista kunstnikku, tuleb külastada tema kodumaad

Mis tõi teid Tallinna?

Irina Izvolova (I. I.): Kiindumus eesti dokumentalistikasse. Algas see kõik SRÜ ja Baltimaade kinematografistide foorumist, mida juba palju aastaid korraldatakse Moskvast. Ma kureerin kinofoorumi dokumentalistika programmi, peab tunnistama, et peaaegu iga kord tuleb just Eestist kõige huvitavam ja laialdasem valik filme. Ja kui Eesti Kinoliidult saabus kutse tulla Tallinna seminari pidama, siis võtsime Andreiga selle pakkumise rõõmuga vastu.

Andrei Šemjakin (A. Š.): Tahaksin Irina öeldut täiendada Goethe sõnadega: „Selleks et mõista kunstnikku, tuleb külastada tema kodumaad.“

I. I.: Eesti dokumentaalfilm samastub meile tema loojate nimedega: Mark Soosaare, Andres Söödi, Rein Marani ja Arvo Ihoga. Noortest autoritest tõstaksin esile Jaak Kilmit ja Andres Maimikut filmiga „Elav jõud“, sest harva, kui kunstnik võtab uurimisobjektiks ümbritseva keskkonna.

A. Š.: See film oli meile ergastav kogemus, kuna meie dokumentaalfilm ei huvitu kaasajast, pigem klaaritakse arveid minevikuga, tegeldakse müütidega. Ja siin me nägime võltsimatut süüvimit tänasesse päeva.

Töite endaga kaasa viimaste aastakümnete Venemaa dokumentaalloomingu paremiku. Paljusid neist ei tule vaadelda kui dokumente, vaid kui kunstniku subjektiivse pilgu läbi loodud reaalsuse rekonstruktsiooni. Tundub, et dokumentaalfilm häbeneb olla dokumentaalne. On see nii?

A. Š.: Pigem häbeneb ta publitsistlikust, millest pagetakse kui raske haiguse eest. Põhjus seisneb selles, et möödajärgses valitsenud filmipublitsistikas kuritarvitati inimeste teadvusega manipuleerimiseks. Ja nüüd, kui Michael Moore'i „9/11 Fahrenheiti“ saavutas maailmas uskumatu edu, paneb see taas küsima, mis on selle filmi sõnum ning millega ta vaatajaid köidab.

Aga Eesti juurde tulles. Eesti doku-

Stan Ryszkiewicz'i foto

Tallinna Huvikeskuse „Kullo“ filmi- ja videoõppe juhendaja ning stuudio „Noorfilm“ eestvedaja Olev Viitmaa ning Moskva filmitoreetikud Andrei Šemjakin ja Irina Izvolova Kinomajas.

mentalfilmide programm kinofoorumil võib kujuneda kui tahes siiraks ning huviäratavaks, aga selleks, et tajuda tegelikult siinset mikrokliimat ning veenduda Eesti Kinoliidu intellektuaalses ja uskumatult soojas atmosfääris, peab siia ise kohale tulema. Kahju, et meil pole kõik veel nii hästi.

Meie põlvkonnaga lõpeb ajalugu

Silmas pidades ajalehtede kajastusi viimatisest Vene Föderatsiooni Kinematograafistide Liidu kongressist, näib, et Nikita Mihhalkovi poolt usurpeeritud organisatsioon enam tõelisi kunstnikke ei vajagi?

I. I.: See pole päris nii.

A. Š.: Üldiselt on Kinoliit ikkagi vajalik. Probleem on selles, et noored ei astu Kinoliitu, aga vanakesed ootavad sealt äraelamiseks materiaalselt abi. Aga meie, keskmine põlvkond, oleme sattunud justkui alasi ja haamri vahele.

Probleem on siin teine. Eksisteerib nii SRÜ ja Baltimaade Kinematograafistide Liidu Konföderatsioon kui ka selle ühenduse loonud kinofoorum. Viimase ülesandeks on jälgida endiste nõukogude riikide olukorda. Üks tahk on riiklik, ja siin on igäihel oma arengutee, teine aga nende maade kinematograafistide üldine olukord, sest pärast 1991. aastat tõusid täiesti uued küsimused, mis on postsovetlikus ruumis kõikjal sarnased. Mulle tundub, et meie põlvkonnaga lõpeb ajalugu, lõpevad meievahelised suhted. Noor põlvkond mõtleb juba hoopis teisiti ning neile tuleb selgitada asju, mis meile olid iseenesestmõistetavad. Kaob teatud kiht ajalugu, mis säilib ainult filmilindil.

Andrei, ma tean, et te kohtusite eks-president Lennart Meriga. Kas tegite temast filmi?

A. Š.: Mitte päris. Saatesari „Saared“, mida Irina teeb koos Trojanovskiga, koosneb portreedest. Aga minu saade

„Dokumentaalne ekraan“ on teistsuguse struktuuriga, analüütiline programm, milles dokumentaalsete vahenditega avatakse üht või teist ajaloolist kihti. Antud juhul filmisin härra ekspresidendi seoses teemaga, mis mind ennast väga erutab. Olen nimetanud selle teema „Teiseks sõjaks“. Meie jaoks Suurt Isamaasõda nimetas ülejäänud maailm Teiseks maailmasõjaks ning selle sõja mõistmisel eksisteerib kolossaalne teadmiste disproportsioon. Praegu on dialoog sel teemal võrratult keerulisem kui näiteks 1970-ndatel, kui Grigori Tšuhrai tegi oma kuulsa filmi „Mälu“ Staligradi lahingust. Uus geopoliitiline olukord püstitab uued küsimused. Ja võib-olla tänase päeva kõige teravam küsimus seisneb selles, et mida me vajame? Kas ajaloolise teadmise täiuslikkus on suhteline ning kogu aeg avarduv? Või on meil mugavam elada müütidega ning unustada võidu hind ja miljonid hukkunud?

Dokumentaalfilm on võimeline looma ajaloolist tõe samamoodi nagu ka müüti – selles peitubki tema olemus...

Ja mida Lennart Meri rääkis?

A. Š.: Ta käitus nagu poliitik. Algukses ütles, et ei taha neid teemasid puudutavatele küsimustele vastata. Pärast aga vastas neile rõõmuga. Ainult et selliselt kosmiliselt kõrguselt.

Nähtav ainult teleekraanilt

Kuidas te arvate, kas huvi dokumentaalfilmide vastu praegu suureneb või hoopis väheneb?

I. I.: Huvi suureneb. Kõik Venemaa telekanalid on üle ujutatud teletoodanguga, mida nimetatakse dokumentaalfilmideks. Tõsi küll, enamik neist ei küüni dokumentaalfilmi kunstiliste parameetriteni, ent püüe kasutada kunstilist filmikeelt kõneleb ise valitsevatest suundumustest.

Ühel aastal Venemaal tehtavate dokumentaalfilmide hulka välja arvutada on praktiliselt võimatu. Üht-teist teevad riiklikud kanalid, midagi tehakse erastuudiotest. Samas püsib originaalsete dokumentaalfilmide hulk, millele saab kohaldada kunsti mõistet, muutumatuks – see on kümme kuni viisteist filmi aastas. Seepärast on üsna raske teha igaaastast Jekaterinburgi dokumentaalfilmide programmi valikut – saabub terve laam filme, aga neist tõsiselt võetavaid pole just palju.

Tavavaataja jaoks on dokumentaal- ja kroonikafilmi vaheline piir tabamatu. Arvatakse, et kroonikafilm kestab umbes kaks minutit, dokumentaalpala kakskümmend minutit – ja ongi kogu erinevus...

A. Š.: Aga see ei ole takistuseks dokumentaalfilmide populaarsuse suurenemisel, mis algas umbes kaks-kolm aastat tagasi. Ja juba praegu on tunda, et dokumentaalfilmi vaatamine on kujunemas harjumuseks. Tõsi küll, 1980-ndate aastate teisel poolel oli veel võimsam dokumentaalfilmide buum, mis algas Juris Podnieksi filmiga „Kas on kerge olla noor?“ (1986) ja lõppes Stanislav Govoruhhini filmiga „Nii ei saa elada“ (1990). Kolm-neli aastat oli vaatajate huvi publitsistika vastu kolossaalne, seejärel tuli langus.

Millal te siirdusite filmiteaduse juurest praktikasse?

A. Š.: Koos Irinaga asusime telekanalis „Kultuur“ tööle 1997. aastal, et teha seal dokumentaalfilme. Hiljem läksin ma teise kanalisse „AST Prometheus“, kus avanes võimalus teha oma telesaadet. Ira ja Vitalik Trojanovski edasisi tegemisi jälgisin kõrvalt. See, mida nad seal dokumentaalfilmi alal korda saatsid, on lihtsalt muinasjutt! Kõigest viie aasta jooksul andsid nad ülevaate kogu Flaherty loomingust, näitasid inglise ja

hollandi dokumentaalfilme, ja muidugi meie väljapaistvaid autoreid – Boriss Galanteri, Semjon Aranovitši ja Vladislav Vinogradovi teoseid...

I. I.: Pole sugugi nii oluline, kas vaataja eristab žanreid. Põhiline on see, kas ekraanil toimuv puudutab vaatajat ja tõmbab teda dialoogi tõsistel teemadel. Millise materjali alusel see toimub, ei ole oluline.

A. Š.: Tänapäevane dokumentalistika tõusuline on märkamatum kui eelmine, sest kinovõrgustik on suuresti hävinud ning ainukeseks levitajaks on jäänud televisioon. Samas on viimase aja rõõmustavaks suundumuseks silmapaistvamate filmide ilmumine videokassettidel.

On need legaalsed või piraatkopiad?

A. Š.: Nii ja naa. Nii Igor Alimpijevi film „Vene elu füsioloogia“ kui ka Vladislav Vinogradovi linatöös akadeemik Lihhatšovist ning Valeri Naumovi „Taganka tango“ ilmusid kassettidena legaalsel videoturul. Välismaistest näiteks skandaale ja kära tekitanud dokumentaalfilm Courtney Love'ist ja Kurt Cobainist.

Aga üks asi on filmi n ä i d a t a, teine temast k i r j u t a d a. Tänapäeva dokumentaalfilmide keel on niivõrd komplitseeritud, tema haardeulatus sedavõrd kõikehõlmav, et vaataja vajab rohkem kui kunagi varem filmikriitikut-eksperiti, kes publikule filme vahendaks ja selgitaks. See ei tähenda, et vaataja peaks filmi vastu võtma etteantud viisil. Seda mitte, aga vahepealne lüli, kes stimuleeriks vaataja mõtet, on ilmtingimata vajalik. Filmikriitika on meil muu hulgas asendunud filmiajakirjandusega, tõsiselt võetavalt filmist peaaegu ei kirjutata.

Teie „Kinoforum“ on küll meeldiv erand. Mulle sattus juhuslikult kätte paar-kolm selle ajakirja numbrit, ja asvalt öeldes, pole ammu lugenud nii

heal tasemel kirjutatud artikleid.

I. I.: Pingutame...

Reaalsuse hirm

Dokumentaalfilmi keel muutub üha metafoorsemaks ja rafineeritumaks. Kas see on juhulik kapriis, mood või seaduspärasus? Ometi oli see juba sada aastat tagasi, kui ühiskond elas maailmalõpu ootuses...

A. Š.: Ta elab selle ootuses praegugi – apokalüpsis on tänapäeva kõige moodsam *brand*...

Seda ma pidasingi silmas. Sada aastat tagasi valitses kunstis dekadents – tõeliselt peen kunst sündis vaid maailmalõpu teemadel. Kas praegu ei valitse samasugused seosed kunstilise vormi ja huku ootuste vahel?

I. I.: Arvan, et tänapäeva dokumentalistika areneb just vastassuunas. Need filmid, mis vaatamiseks kaasa toime, on filmitud kakskümmend-kolmkümmend aastat tagasi.

Tuleb välja, et tööte kaasa filmidest parimad, aga mitte kõige iseloomulikumad?

I. I.: Loomulikult. Me toime kaasa filmid, mida niisama lihtsalt näha ei õnnestu. Tänapäeva dokumentalistika eemaldub järjekindlalt autorifilmist, eranditeks jäävad vaid portreefilmid ja mõtisklevad filmiesseed.

A. Š.: Me vaatasime omal ajal palju filme, mille autorid kujunesid välja 1960.–80-ndatel – Artavazd Pelešjan, Pavel Kogan, Aleksandr Sokurov. Tolleaegne metafoorilisus polnudki niivõrd autori vabatahtlik valik, kuivõrd hädaabinõu tsensuurist mööda hiilimiseks. Noortel autoritel puudub metafoorilise keerulisuse ambitsioon. Traditsioon säilitab selle aga kõige ootamatul moel, näiteks kas või visuaalse antropoloogia

kujul. Teil korraldab Mark Soosaar Pärnus juba palju aastaid sellist filmifestivali.

Tänapäeva dokumentaalfilmile on omane hoopis teine suundumus – hirm autorluse ees. Hirm sekkuda reaalsusse, sest see tundub nii habras.

Kas sel juhul režissöör taandab enda kui autori?

A. Š.: Mitte päriselt. Ta lihtsalt kardab tähistada oma kohalolekut. Mõistes, et enda eest on võimatu põgeneda ja tema kui autori jälg jääb igal juhul filmi, võitleb ta siiski selle vastu kõikvõimalike vahenditega.

Praegu just meenus üks väga hea näide sellisest autori enesetaandamisest. Jekaterinburgi festivali *grand prix'* sai kahe autori, venelase Pavel Kostomarovi ja šveitslase Antoine Cattini koostöös valminud dokumentaal „Rahulik elu”. See film räägib tšetšeeni sõja tagajärjel toimunud inimlike suhete lagunemisest, sest seda sõda ei tajuta enam kui sõjalis-poliitilist sündmust, vaid kui mingit kõik-eläbivat kiirgust. Filmis mõistagi estetiseeritakse reaalsust, aga see ei muuda kujutatavat vähem jubedaks. „Rahuliku elu” kulminatsiooniks on episood, milles autorid viivad oma filmi kangelased kokku ja jätavad nad omavahele – autorid lihtsalt lülitasid kaamera sisse ja lahkusid toast. Ja filmitavad teadsid kaamera olemasolust. Vaatamata sellele, et kaamera juuresolek paneb inimesed alati käituma mõnevõrra teisiti kui tavaliselt, olid loo tegelased ootamatult avameelsed ja nende valu ning häbi iseenda ja kodumaa pärast muutis olukorra väljakannatamatuks. Kokkuvõttes sai film väga karm ega jätnud kedagi külmaks. Ühed nimetasid filmi tõeliseks šedöövriks, teised süüdistasid autoreid russofoobias ning katses teha film vastavalt Lääne turu nõuetele.

Tavaliselt pilluvad just alatud ja andetud russofoobia teemalisi süüdistusi.

A. A.: Täiesti õige. Seda enam, et Läänes on konjunktuur muutunud ja seda laadi filmide vastu puudub nõudmine. See film on eelkõige tehtud ikkagi Venemaast, Venemaale ja valust Venemaa pärast.

Aga nende seas, kes seda filmi vastu ei võtnud, olid ka andekad ning ausad inimesed. Festivali president Klim Lavrentjev teatas, et ei nõustu žürii otsusega. See oli võimas PR-trikk. Ühelt poolt teatas president oma arvamusest, teisalt andis mõista, et ta ei soovi mõjutada žüriid, keda juhtis Venemaa arvestatavamaid dokumentaliste Vladislav Vinogradov. Tõsi küll, ajakirjandus kirjutas pärast seda juhtumit rohkem Lavrentjevi avaldusest kui filmidest.

Aga lõpetuseks tahame meenutada, et hea dokumentalistika on nagu vana vein, mis muutub aastatega üha kangemaks ning tema maitse hõrgumaks. Nii et tahaks neid filme üha uuesti ja uuesti vaadata.

Usutlenud BORIS TUCH
Tõlkinud KAROL ANSIP